

Měl v Jugoslávii mír šanci?

Koncem 80. let, kdy ve střední a východní Evropě zrychluje proces destrukce socialistických režimů, znepokojují Jugoslávii zcela jiná hnutí. Ve všech republikách na politickou scénu vstupují nacionalistické, resp. národovecké strany a hnutí, které začínají bojovat o moc s do tehdy vládnoucími a všemocnou komunistickou stranou, Svazem komunistů Jugoslávie, jež ztrácí moc i autoritu vlivem rozepří mezi jednotlivými republikovými vedeními a štěpí se na osm v podstatě nepřátelských stran, které postupně ztrácejí půdu pod nohama. V tomto ovzduší vyhrocujících se národnostních třenic a sociálních konfliktů vzniká Uduženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu – UJDI (Sdružení pro jugoslávskou demokratickou iniciativu), které bylo založeno v Záhřebu 3. února 1989 skupinou intelektuálů s cílem demokratické rekonstrukce jugoslávské společnosti. Jako důvod pro založení sdružení uvedli, že v současnosti „neexistuje politická iniciativa, která by byla zároveň jugoslávská, a zároveň demokratická.“¹ Příznačné je, že registrace a legalizace tohoto hnutí nebylo povoleno jak v Záhřebu, tak následně v Bělehradě, vstříc vyšli organizátorům teprve v Titogradu. Po schválení zákona o sdružování občanů do hnutí, společenských organizací a politických organizací a Zákona o politických organizacích v Srbsku, což byl vlastně počátek politického pluralismu v Jugoslávii, se UJDI registrovalo v Bělehradě. Zpočátku byl strategií tohoto hnutí permanentní tlak na svazové orgány, směřující k tomu, aby neodkladně do schválily zákony o občanských svobodách a zahájily parlamentní proceduru nutnou k přijetí nové ústavy, která by demokraticky redefinovala celou federaci. Důležitou iniciativou UJDI byl také Dialog o Kosovu na kulatých stolech v Mostaru, Prištině a Bělehradu², jejichž závěry se výrazně lišily od tehdy převládajících a oficiálních hledisek plných zpráv o vysídlování, Srbů, znásilňování žen, pálení úrody a jiných podobných činů, které rozpalovaly srbské veřejné mínění. Závěry UJDI nabádaly k nenásilnému řešení sporů a střetů a byly publikovány v samostatné publikaci *Kosovski čvor*.

UJDI předkládal Skupštině SFRJ návrhy směřující k tomu, aby přijala návrh zákona, který by umožnil volby do ústavodárného parlamentu, který by teprve rozhodoval o osudech Jugoslávie. Lze říci, že ve svém boji o demokratickou ústavu měl UJDI znaky jak hnutí, tak strany, každopádně jeho krajním cílem bylo přijetí demokratické ústavy. Jeho členové měli na mysli konstituování Jugoslávie jakožto společenství občanů a federálních jednotek. Pro to, aby dokázali, že ctí a bojují právě za jednotu jugoslávského kulturního a politického pro-

¹ Z manifestu UJDI. Republika br. 4, Zagreb, oktobar 1989.

² V Mostaru se konference konala 28. 2.–1. 3. 1990 a byla nazvána Pokušajmo ponovo – demokratijom, a v Prištině 30.–31. 3. pod názvem Ljudska prava i demokratija na Kosovu i u Jugoslaviji. Účastníci rozhovorů v Prištině se dohodli na sestavení nezávislé komise, která připraví zprávu, na jejímž základě by se vedl další dialog. Prvá verze této zprávy byla připravena na společnou schůzi UJDI a Jugoslávského fóra pro lidská práva a právní bezpečnost občanů, který se uskutečnil v Bělehradě 9. 6. 1990, definitivní verze tohoto dokumentu pak vyšel v srpnu 1990 pod názvem *Kosovski čvor: Drešiti ili seći?* Beograd 1990.

storu, uskutečňovali svá zasedání v Sarajevu, Bělehradě, kulaté stoly pak také v Titogradu, Mostaru a Prištině.

V létě 1990 vznikla další strana jugoslávské orientace – Svaz reformních sil Jugoslávie (Savez reformskih snaga Jugoslavije), již založil tehdejší předseda svazové vlády Ante Marković.³ Podle svého programového prohlášení byla vytvořena, pro „ty občany, jejich strany a sdružení, kteří věří, že společnými silami mohou dosáhnout míru, lepší kvality života, ekonomického rozvoje, vzájemné úcty, tolerance a nezbytné svobody“.⁴ Tato strana, která byla zaregistrována téměř ve všech republikách bývalé Jugoslávie, byla výrazně reformní také z hlediska hospodářského, protože prosazovala velice populární program ekonomické reformy, který Marković mohl díky své funkci úspěšně realizovat. Počítalo se mu tak pouze za několik měsíců zcela eliminovat kvapem postupující inflaci, která tehdy činila již 2 600 %, nabídl vizi nového ekonomického systému, v němž by převládaly tržní principy a privatizace, které by tak vytvořily nový prostor i pro politickou jednotu nové, demokratické Jugoslávie. Díky tomu získal Marković velkou popularitu v celé zemi, která dokonce zastínila i slávu Miloševića a Tudjmana a je jasné, že Markovićův ekonomický program nemohl mít podporu nacionalistickým politickým silám v jednotlivých republikách. Nicméně v tomto krátkém období to vypadalo tak, že do Jugoslávie byl vdechnut životadárný elixír a že se šance na její přežití jakožto společného státu zvětšily. Svými liberálními názory a skutečnými ekonomickými úspěchy představoval Marković pro jugoslávské národy šanci na to, aby se vyhnuly cestě směřující k destrukci (i autodestrukci), na níž již mnohé vyšly, a obrátily se k budoucnosti, modernizaci a evropské integraci. Tato očekávání opravňovala i skutečnost, že v průběhu roku 1990 výrazně stoupla životní úroveň, zvýšily se devizové rezervy, Jugoslávie snížila svůj zahraniční dluh a snad poprvé řádně a včas dluhy splácela.

Svůj Svaz reformních sil Jugoslávie založil Marković s cílem konsolidovat politickou podporu svým ekonomickým záměrům, skrze něž pak chtěl dosáhnout i záchrany společného státu. Svoji stranu velice promyšleně založil v Bosně a Hercegovině, která do jisté míry symbolizovala multietnický život Jugoslávie. Byla to vlastně jakási politická výzva této republice, aby využila svoji šanci na společný život svých etnik.

Jakkoli však byl Marković úspěšný a populární ve všech republikách včetně Srbska (70 %), nebyl schopen, respektive nebyl s to tuto svoji popularitu transformovat ve volební úspěch své strany. V prvních jugoslávských pluralitních volbách, které se konaly v jednotlivých republikách během roku 1990, bo-

³ Ante Marković (* 25. listopadu 1924 Konjic, Království Srbů, Chorvatů a Slovinců – 28. listopadu 2011), byl poslední premiér SFRJ (oficiální titul byl předseda Nejvyššího svazového výboru). Funkci zastával od 16. března 1989 do 20. prosince 1991. Vystudoval elektrotechniku na záhřebské technické univerzitě, poté strávil řadu let v národním podniku Rade Končar v Záhřebu. Úspěch firmy, která patřila k významným strojírenským podnikům v Jugoslávii a kterou později i řídil, mu zajistil politickou kariéru. V letech 1982 - 1986 se stal předsedou Nejvyšší rady SR Chorvatsko, v následujících dvou letech pak zastával i funkci republikového prezidenta, z něhož byl 16. března 1988 zvolen jugoslávským premiérem. Posledním.

⁴ Z programové deklarace Saveza reformskih snaga Jugoslavije.

hužel prohrál jak v BaH, tak v Srbsku, Černé Hoře i v Makedonii, i když právě v Bosně a Makedonii se podle předvolebních průzkumů očekávaly velice příznivé volební výsledky. Dokonce to vypadalo tak, že tato strana je v Bosně a Hercegovině skutečně stranou nejpoblíbenější. Ale ukázalo se, že voliči všech tří zdejších národností se báli hlasovat pro občanské strany. Za tímto strachem stálo přesvědčení, že zbývající dvě etnika budou hlasovat pro nacionalisty. Byl to typický příklad dilematu, jenž názorně dokládá, jak nedostatek kooperativnosti vede k výběru toho nejhoršího řešení pro všechny zúčastněné. Občané Bosny a Hercegoviny tak velice nešťastně rozhodli o své další tragické budoucnosti. Výsledky voleb vlastně byly pouze zrcadlem sčítání obyvatelstva – téměř všichni obyvatelé hlasovali v souladu se svojí etnickou příslušností, tedy pro své nacionalistické strany. První pluralitní volby na území bývalé Jugoslávie tak byly ve své podstatě manifestací nacionalismu,⁵ nehledě na to, že v rámci nich nebylo voleno federální zastupitelstvo, čímž nutně docházelo k oslabování federálních orgánů a sílení složek republikových, které tak měly volnější ruce k prosazování svých úzce etnických zájmů.

SRSJ a UJDI, kteří se např. v Srbsku společně v koalici účastnili prvních pluralitních parlamentních a prezidentských voleb (jejich prezidentský kandidát Ivan Djurić obsadil třetí místo za Miloševićem a Draškovićem) pokračovaly ovšem ve spolupráci i po volbách. Na počátku roku 1991 vypracovaly společně návrh nového programu hospodářských a politických reforem,⁶ v němž byla i dále rozpracovávána základní politická deviza SRSJ, a totiž, že politickým působením, opírajícím se o společensko-ekonomické reformy, rovnoprávnost národností a dodržování lidských práv a občanských svobod lze jugoslávské společenství přebudovat na solidních a trvalých základech. V jednotlivých paragrafech tohoto návrhu byly jasně a jednoznačně definovány alternativní, ale spolehlivé cesty k novému demokratickému státu. Po březnových demonstracích v roce 1991⁷ se obě organizace společně s největšími opozičními stranami SPO, DS a

---

⁵ S výjimkou makedonského prezidenta Kira Gligorova Markoviče nepodpořil žádný z národních vůdců, největším útokům však byl vystaven v Srbsku. Milošević zavelil velice rozhodně do boje proti této nepředvídané překážce jeho plánům na překomponování jugoslávského prostoru, což veřejně vyjadřovali i příslušníci poslušné intelektuální elity, kteří zdůrazňovali, že Markovič "znervózňuje srbský národ". Markovič ovšem neměl lehkou práci ani s vedením Slovinska a Chorvatska, jimž také stál v cestě při uskutečňování jejich národních cílů. Zejména když předložil návrh ústavních změn, které by umožnily rychlý rozvoj ekonomické reformy a svazové volby. Tehdy se nacionalističtí vůdci Slovinska a Chorvatska velice rychle domluvili s Miloševićem a rozhodli tyto návrhy blokovat. Tím zablokovaly možnost jak ekonomické a demokratické rekonstrukce svazového státu, tak demokratický dialog o budoucnosti Jugoslávie a jejích republik. Nacionalismus tak získal svůj "historický okamžik". Otevřela se cesta ke krvavému rozpadu.

⁶ Viz Republika br. 16, 16. marta 1991, v níž byl návrh publikován, a tak vlastně vystaven veřejné diskusi

⁷ Demonstrace 9. března 1991 byly první významnou opoziční akcí v Srbsku vůbec. Jejich nejvýraznější figurou byl Vuk Drašković, který vyzval občany, aby demonstrovali proti neobjektivnímu vysílání RTV, která se stala hláskou troubou Miloševiče a jeho SPS. Nicméně požadavky opozice byly velice skromné – požadovaly pouze odvolání několika vedoucích osobností televize a objektivní informování. Přesto režim demonstranty surově napadl, přičemž byl jeden demonstrant a jeden policista zabit. Večer byly do ulic nasměrovány tanky. Demonstranty tehdy S. Milošević nazval silami chaosu a nezopovědnosti. Pod tlakem veřejnosti nakonec k odvolání

NSS angažovaly i při sjednocování tehdejší srbské opozice, nicméně velice brzy se ukázalo, že takovéto spolupráce srbské politické opoziční strany nejsou schopny, většina z nich navíc v té době zastávala radikálnější a nacionalističtější názory než vládnoucí Miloševićova SPS,⁸ takže z koalice, která v podstatě ani nestačila začít fungovat, brzy vystoupily.

Také v době, kdy již v Chorvatsku začínají první ozbrojené konflikty, vidí UJDI jediné řešení krize ve vypsání svobodných voleb do svazové rady (řekli bychom sněmovny lidu) Svazové skupštiny, jimiž by „suverénní občané mohli vyjádřit své zájmy, přesvědčení a politickou vůli po mírové a demokratické proměně současného politického, hospodářského i duchovního stavu země.⁹ Je ovšem otázkou, nakolik bylo v té době vůbec reálné očekávat, že by se, i v případě vypsání těchto voleb, většina občanů rozhodla pro mír a pro zachování společného státu, víme-li, jak dopadly předcházející volby v jednotlivých republikách.

Bezprostředně před vypuknutím konfliktu ve Slovinsku se uskutečnilo druhé zasedání tzv. předparlamentu Jugoslávie, jakéhosi stínové parlamentu, který byl z iniciativy UJDI ustaven v předešlém roce a který seskupoval zhruba třicet občanských stran, hnutí a sdružení z celé Jugoslávie a byl tak vlastně pokusem o celojugoslávskou koalici stran a hnutí s projugoslávským a protiválečným zaměřením. Zasedání se uskutečnilo 24 června 1991 v Sarajevu s cílem odpovédět na otázky, lze-li zabránit nejhoršímu a jaké jsou v tom šance občanské společnosti. Toto zasedání se konalo v době vrcholící ústavní krize, kdy obavy z nenávisti, násilí a vypuknutí války o státní hranice již nabíraly konkrétních rozměrů. Předparlament opět doporučil především svobodné volby do federální skupštiny, jejichž výsledkem by mělo být konstituování demokratického legitimního civilního orgánu, který by vynesl rozhodnutí o budoucnosti Jugoslávie. Všechny tyto apely, podobně jako požadavky z třetího zasedání tohoto parla-

---

došlo, ovšem později se ukázalo, že nástupci byli horší než jejich předchůdci. Demonstraci z"vystřídaly demonstrace studentské, které trvaly od 10. do 15. 3. 1991.

⁸ V nacionalistických výlevech se vyznamenávalo především Srbské hnutí obnovy Vuka Draškoviće. Vůči extrémním projevům některých jeho členů (Budeme to my, kteří namísto vládnoucích sil, které v Bělehradě váhají, povedeme Srbsko na smrt či ke slávě – Milan Komnenić). vypadal Miloševićův nacionalismus doslova umírněně. Viz STOJANOVIĆ, D.: *Traumatični krug srpske opozicije*. In: Srpska strana rata, s. 521. Nacionalismus Draškoviće ovšem nebyl důsledný. Tvrdil, že mezi národy Jugoslávie nelze vést etnické státní hranice, stejně tak ovšem hlásal, že v případě rozpadu Jugoslávie musí Srbsko získat všechny oblasti, s nímž Srbské království vešlo do Jugoslávie v roce 1918, jakož i všechna území v Bosně a Hercegovině, v nichž tvořili Srbové většinu. Později se ovšem z tohoto vyhlášeného bojovníka srbské politické a válečné scény (jeho SPO měla i vlastní paramilitární organizaci Srbskou gardu, působící na bojištích v Chorvatsku i Bosně, stává mírotvorce, jehož stanoviska se blíží občanskému pojetí, je jedním ze zakladatelů koalice Zajedno v roce 1996, v roce 1999 však vstupuje do svazové vlády a jeho strana hlasuje proti přijetí podmínek z Rambouillet, v průběhu bombardování z vlády opět odchází. Demokratická strana vstupovala do politického života v roce 1990 jako občanská strana založená na demokratických principech, po neúspěšných volbách se však také obrací k nacionalismu, její poslanci žádají, aby byly definovány západní hranice srbského národního prostoru (ve zjevné aluzi na Šešeljovu hranici Karlobag-Virovitica, Zoran Djindjić svou konstatací, že odstoupení chorvatských Srbů od požadavku autonomie není mírem, nýbrž kapitulací, čímž si vysloužil v parlamentu potlesk i poslanců SPS, atd. DS nakonec také odmítla Vanceův plán, podporovala proti Miloševićovi kninského vůdce Milana Babiće, samotného Miloševiće pak vystavovala kritice ne kvůli jeho válečné politice, ale proto, že z války vyšel jako poražený. Podobně v případě Bosny odmítala DS všechny mírové plány a Zoran Djindjić byl vítaným hostem R. Karadžiće v Pale...

⁹ Republika, br. 21, 1. 6. 1991, s. 16.

mentu po zastavení ozbrojených konfliktů a dodržování dohod s představiteli ES a OEBS však zůstaly nevyslyšeny, ozbrojené konflikty se šířily a propuká pravá válka.

Předparlament již po vypuknutí konfliktů v Chorvatsku inicioval založení stálého kulatého stolu představitelů státní moci a pozice v Bosně a Hercegovině, jehož cílem mělo být dopomoci zastavení konfliktů v Chorvatsku, mimořádné úsilí bylo však věnováno především zamezení vypuknutí podobného konfliktu v Bosně, neboť již tehdy se předpokládalo, že v takovém případě by se jednalo o totální válku. V období mezi 28. červencem 1991 a 18. lednem 1992 se uskutečnilo šest zasedání, které však měly jen minimální ohlas, mj. i proto, že strany u moci neměly příliš zájem na spolupráci s opozicí.

Koncem roku 1991 se začíná UJDI postupně rozpadat, protože komunikaci mezi jednotlivými částmi tehdy již téměř bývalé Jugoslávie už v podstatě nebylo možné udržovat. V Srbsku proto jedna část UJDI iniciuje založení nové, výrazně občanské strany. Již počátkem roku 1992 se na stránkách Republiky, jediného nezávislého periodika, které si v průběhu celé krize zachovalo svoji občanskou a výrazně protiválečnou orientaci, objevuje Vyhlášení Republikánského klubu a jeho programové postuláty, zaměřené na budování občanské společnosti a mírové řešení jugoslávské krize. Republikánský klub, podobně jako UJDI, organizuje mírové tribuny a debatní kluby, upozorňuje na skutečnost, že Srbsku hrozí aktuální fašismus (koalice SPS, SRS), před parlamentními volbami pak organizuje koaliční Občanský svaz (gradjanski savez), do nějž mj. vstupují také Reformisté (srbská odnož Markovičovy strany) a další z důsledně občanských stran, zasazujících se za mírové řešení konfliktu (a mj. také za návrat reálné vojvodinské autonomie) Liga sociálních demokratů Vojvodiny. Ve volbách ale tato koalice nezískala příliš hlasů. Brzy poté se Reformisté a Republikánský klub spojují a formují politickou stranu s názvem Občanský svaz Srbska, stranu, která jako jediná ze srbských opozičních stran byla vždy důsledná ve svém úsilí o mírové řešení konfliktu, snaze o spravedlivé řešení národnostní otázky atd.

Hodnotíme-li tedy stranické působení v úsilí za mír, lze říci, že na celém jugoslávském prostoru bylo jen málo stran s důsledně protiválečným postojem, zasazujících se za nenásilné řešení národnostních konfliktů, a politiku dialogu a kompromisu, které to v žádném případě neměly lehké. UJDI a Reformisté byly nejprve označovány jak vládními, tak opozičními nacionalistickými stranami pro svoji projugoslávskou orientaci za strany anacionální, později, po vypuknutí konfliktů za strany zrádců a za pátou kolonu, podobně jako později i GSS.

Když už se na jaře 1992 zdálo, že válečný požár v Chorvatsku pomalu dohasíná, vypukla nová, ještě krvavější válka v Bosně. Po krvavých protiválečných demonstracích 5. dubna 1992 v Sarajevě se přímo na občany B a H obrátily s Prohlášením proti válce jak UJDI a Republikánský klub, tak nevládní organizace Bělehradský kruh a Centrum protiválečné akce (Centar za antiratnu akciju, CAA), v němž mj. píší: „*Nastal posledni čas k tomu, aby se organizovaným*

vrahům a lupičům postavili organizovaní občané. Občané organizovaní jak do občanských stran, odborů či sdružení, tak, bude-li třeba, do osvobozenického hnutí, abychom tak společně konečně uhasili válečný požár. Neboť jestliže my nezastavíme je, oni budou pokračovat ve své snaze zničit nás.“

Zmíněné dvě nevládní organizace jsou jedny z prvních, které v Srbsku vznikly ze spontánní potřeby občanů prokázat odpor válce a zabránit jejímu šíření. Centrum protiválečné akce vytvořily vzápětí po vypuknutí bojů ve Slovinsku členové několika alternativních organizací, mj. i UJDI, Helsinského výboru, Fóra pro etnické vztahy a řady jiných jakožto organizaci těch, kteří se neztotožňují s válkou. Jejich cílem samozřejmě bylo zamezování války, šíření protiválečných postojů a myšlenek, zmírňování následků tam, kde se již boje vedly, jakož i podněcování snah o demilitarizaci jugoslávského území. Aktivity Centra měly spočívat a také spočívaly v poskytování právní pomoci všem, kteří se vzepřou mobilizaci, v ochraně všech, kteří odmítnou nosit zbraň z důvodů svého vnitřního přesvědčení a svědomí, v pořádání mírových konferencí a lobování za mír, ve sledování a registrování válečných štváčů s cílem pohnat je k veřejné odpovědnosti, v odhalování všech, kteří porušují humanitární normy a mezinárodní konvence a ve vyvolávání jejich trestního stíhání, ve shromažďování dokumentace o médiích, dezinformujících občany a provádějících trestné činy vyvolávání rasové a náboženské nenávisti a válečného štvání.¹⁰

První z protiválečných akcí, pořádaných CAA, byl Pochod míru kolem Skupštiny SFRJ 25. 6. 1991, na němž bylo také organizováno podepisování petice s požadavkem zastavit ozbrojené konflikty a rozšířit okruh těch, kteří by byli schopni vést mírová jednání.¹¹ Na mírovém shromáždění proti útoku na Dubrovnik se podepisovala petice „Zachraňme Dubrovnik“¹² a vznikla i skupina Výbor na záchranu Dubrovniku. Ve stejné době jako CAA, tedy v polovině července 1991, vznikla také podobná mírová organizace s názvem Občanské akce pro mír (Gradjanske akcije za mir – GAMA), jejíž cíle se od programu CAA příliš nelišily a spočívaly ve snaze o zastavení války a formování občanského uvědomění, uvědomění míru a nenásilí. GAMA na počátku války organizovala Otevřenou protiválečnou tribunu, která trvala v bělehradském Domě mládeže celých šest měsíců, podobně jako Bělehradský protiválečný maratón CAA, jenž od října 1991 do února 1992 shromažďoval na veřejných tribunách v divadle Duško Radović i na protiválečných mítinzích poměrně velké množství občanů. Během Bělehradského protiválečného maratónu, ale i později, se každý večer v parku mezi budovami jugoslávské skupštiny a srbským prezidentským palácem shromažďovaly stovky občanů, kteří zapalovali svíčky jako znak protestu

¹⁰ *Saobštenje CAA*. Republika, br. 25–26, 1. 8. 1992, s. 11.

¹¹ Některé apely CAA působí s pohledu historické distance přímo prorocky: „Přestaňme se dělat hloupými... Chápeme vůbec, že pouze srbská politická špička podporuje temné cíle této armády, kopajíc tak hrob především srbskému národu? Hrozí nám totální katastrofa, zachraňme se před smrtí, světovou ostudou, izolací a chudobou. Nastal poslední okamžik pro to, abychom se vypořádali s politickými dobrodruhy a falešnými patrioty. Republika, br. 29, 1. 10. 1991, s. 5.

¹² Iniciovali ji historici Ljubinka Trgočević, Sima Čirković, Andrej Mitrović a Ivan Djurić.

proti válce, četli seznamy padlých a zavražděných atd... K akcím CAA se připojily později také další organizace včetně zmíněné již GSS.¹³

Bělehradský kruh vznikl v roce 1992 (25. ledna) jako sdružení nezávislých intelektuálů (přistoupilo k němu zhruba 300 intelektuálů). Z tohoto okruhu pak vzešel termín Jiné či Druhé Srbsko. Toto druhé Srbsko bylo malé, vytlačené na okraj společnosti, nicméně hrdinné a jednotné a pro morální kontinuitu národa mělo význam nedocenitelný.¹⁴ Hlas tohoto Druhého Srbska byl v době, kdy všechny relevantní politické síly v zemi, opoziční strany nevyjímaje, byly zaslepeny nacionalismem, jediným hlasem, „*kteřý bylo možno poslouchat bez vzteku a znechucení*“.¹⁵ Jakkoli byl hlasem slabým, zanikajícím v hysterické propagandě, měl význam také pro zachování alespoň minimálních sympatií v zahraničí. Série přednášek pod tímto názvem se konaly v organizaci Bělehradského kruhu od března do června 1992 a měly své pokračování od počátku října 1992 do května 1993 pod názvem Intelektuálové a válka a byly později vytištěny jako sborníky. Kromě těchto přednášek organizoval Bělehradský kruh také řadu veřejných tribun k aktuálním problémům – např. o etnickém čištění v Sandžaku a B a H. Na těchto tribunách hostovali také přední intelektuálové z různých evropských zemí, podobně jako intelektuálové z BK v zahraničí. Bělehradský kruh se od samého svého založení výrazně angažoval v mírových snahách a jakožto intelektuální sdružení také vydal řadu knih s výrazně protiválečnou tematikou. Založil pak také Centrum kulturní dekontaminace, což byla a dodnes je instituce sloužící k promoci alternativních organizací.

---

¹³ Počátkem roku 1994 se aktivisté různých alternativních organizací sešli kolem skupiny a zároveň projektu Žít v Sarajevu, jehož základním cílem bylo shromáždění a vypravování pomoci Sarajevu a iniciování nejrůznějších akcí, směřujících k posilování mírového procesu. Počátkem roku 1995, kdy se vzpomínalo 1000 dní obležení Sarajeva, byla tato skupina dvakrát v Sarajevu, Sarajevané pak v v Centru pro kulturní dekontaminaci uspořádali výstavu o životě ve válečném Sarajevu...

¹⁴ Nacionalistickou náказu ovšem není jednoduché vytlačit. Způsob myšlení se v Srbsku příliš nezměnil k vypořádání se s nedávnou minulostí je jen málo vůle a snahy. Mentální substrát netolerantního myšlení zůstal prakticky nedotčen, mluva nenávisti a netolerance, neschopnost přijmout a ctít jinakost jiného, to jsou věci, které stav současné srbské společnosti stále ještě docela výrazně určují. Podle Obrada Saviće, aktuálního předsedy beogradského kruhu, je situace ještě horší. Lidé z Beogradského kruhu a jejich sympatizanti ani dále nejsou ve státních institucích. Savić dokonce tvrdí, že s Vojislavem Koštunicou triumfoval srbský nacionalismus ve své sofistikovanější formě (nepopírá se ovšem, že primitivní válečnický nacionalismus první půle konce 80. a první půle 90. let je již překonán), že tedy převrat 5. října 2000 nebyl vítězstvím občanského Srbska, leč vítězstvím revidovaného srbského nacionalistického projektu. Mýty o superiorním národě, o tom, že být Srb je již samo o sobě vyšší hodnotou, jsou dodnes aktuální a živé, a zároveň to dokazuje, že na vytváření tohoto duchovního a kulturního klimatu se podílel značný počet lidí. Předpokladem jakékoli proměny v myšlení národa je vypořádání se s odpovědností za válku a válečné zločiny, a to nikoli kvůli tlaku mezinárodního společenství, leč jako předpoklad morálního ozdravení národa. O absenci právní, politické i kulturní denacifikace srbského státu i společnosti svědčí ostatně i reakce na souzení S. Miloševiče v Haagu. To, že se s ním mnozí identifikují, že soud s Miloševičem vidí jako soud se srbským národem, znamená, že jsou sami součástí tohoto procesu, že jsou do něj zapleteni, že se nad individuální odpovědností klene duch kolektivní viny. To, že mnozí lidé touží po tom, aby byl odsouzen, je v podstatě plodem jejich přání po amnestování sebe sama. Po tom, aby byly zbaveny odpovědnosti za vznik klimatu, v němž získala legitimitu válka, válečné zločiny a nenávist. Podle zmíněné již Staši Zajović nesou svůj díl odpovědnosti všichni ti, kteří hlasovali pro Miloševiče a válečnou opci. Morální odpovědnost pak nesou všichni, kteří dělali, že nevidí, popř. nechtěli vidět, co se děje.

¹⁵ Vidoslav Stevanović, jeden ze zakladatelů Bělehradského kruhu a přeni srbský exilový spisovatel v článku *Poražena Druga Srbija. Decenija Beogradskog kruga i mirovnih protesta*. Danas, 9.–10. 3. 2002, s. IX.

Do mírových iniciativ se od počátku zapojily i organizace bojující za lidská práva, které vznikaly již v dobách hluboce mírových, na přelomu 70. a 80. let, v letech reálného jugoslávského socialismu. Jednou z nich byl Helsinský občanský parlament (Helskinški parlament gradjana), který vznikl s cílem podporovat rozvoj občanské společnosti a dbát o základní lidská práva. Od počátku války byli jeho členové pochopitelně zapojeni do všech mírových iniciativ a mnohé z nich i sami vyvolávali. Kromě řady konferencí o národnostních menšinách a občanské společnosti uspořádali například Mírový pochod evropských občanů (Mirovni karavan gradjana Evrope), který mezi 25. a 30. zářím 1991 navštívil Rijeku, Lublaň, Záhřeb, Suboticu, Nový Sad, Bělehrad, Užice, Sarajevo a Skoplje.

Koncem roku 1992 byl založen Fond humanitního práva (Fond za humanitarno pravo), který shromažďoval údaje o zločinech a porušování základních lidských práv ve válce na území bývalé SFRJ, ale také o porušování lidských práv a svobod na území dnešní svazové republiky Jugoslávie i o porušování práv národnostních menšin, aby tak, na základě shromážděných údajů, mohl výrazněji působit na mocenské orgány jak v Jugoslávii, tak ve větě, a konečně i na samotnou demokratickou veřejnost, a tak se zasazovat o to, aby se lidská práva a občanské svobody co nejdůsledněji zachovávala. Fond také založil dokumentační centrum, kde se všechny tyto údaje shromažďují a pravidelně publikuje zprávy o porušování lidských práv a porušování mezinárodního humanitárního práva.

Koncem roku 1994 byl v Bělehradě založen také Helsinský výbor pro lidská práva, jehož činnost je velmi podobná fondu, který však poskytoval a poskytuje právní pomoc uprchlíkům kteří se chtějí vrátit do svých domovů.

Konečně nelze zapomenout i na působení ženských organizací, z nichž nejdůležitější je skupina Ženy v černém, která vznikla počátkem října 1991, v době obležení Dubrovníka. Od té doby stávaly každou středu na veřejných místech ženy oblečené v černém a hesly a transparenty pobízely občany k neposlušnosti militaristickým a nacionalistickým režimům. V klimatu všeobecného schvalování války ve jménu vyšších národních cílů tak byli ženské aktivistky, vedeni morálními hledisky a snahou nesmířit se s tím, co se děje, jednoznačně přesvědčeni o tom, že je zapotřebí jasně a nahlas říci inspirátorům války, aby to, co činí, nečinili jejich jménem.

Závěr

Odpor nacionalistickým programům tehdejšího vedení, v našem příspěvku jsme se zabývali nejvíce srbskou scénou, které se těšilo širokému národními konsenzu, nebyl snadný a nebylo lehké se k němu hlásit. Skupiny mírových aktivistů ovšem byly fragmentarizované, často se dublovaly (CAA GAMA apod), bez možnosti vystupovat ve sdělovacích prostředcích, jejich jediným bedlivým sledovatelem byla vlastně pouze zmíněná již Republika. Měla tedy válka

v Jugoslávii alternativu, resp. abychom parafrázovali moto naší konference, měl mír šanci?

Jak jsme viděli, strany, které věřily, že alternativy válce existují, to také zdůrazňovaly ve svých programech, v nichž chtěly demokratizace tehdejší Jugoslávie dosáhnout zejména politickými a ekonomickými reformami. Bojem o moc a realizaci svých programů se pokoušely zamezit vnucování válečných řešení. Válečným štváním vládnoucích stran a podstatného dílu opozice však byly přehlasovány a marginalizovány.

Společné všem těmto stranám a iniciativám bylo to, že to byly organizace výsostně občanské, na rozdíl od vládnoucích i opozičních stran, které byly stranami vůdcovského typu. Všechny tyto organizace nemluvily ve jménu národa, jak bylo obvyklé, ale obraceli na občany. Jejich terminologie ovšem v nacionalismem masírovaném občanu ne vždy vyvolávala adekvátní reakce. Alternativní řešení tedy existovala, mír však, zdá se, šanci neměl.